

Все это способствует развитию внешней торговли Республики Узбекистан, ее либерализации и вместе с тем – защите национальных интересов страны в преддверии ее вступления в ВТО.

Abstract

In the introductory part of the article the author analyzes the process of introduction of Uzbekistan in WTO as one of the major steps of integration into world economic community.

In the basic part of the article the questions of administratively-legal regulation of foreign trade in the Republic of Uzbekistan are considered.

In the conclusion the author comes to opinion that it is necessary to develop national legislation in the direction of development of foreign trade in the interests of maintenance of further rise of national economy.

Н. Ганиева
ЖИДУ талабаси

ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИ ТАҲЛИЛИ ♦ UZBEK LAW REVIEW ♦ ОБЗОР ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УЗБЕКИСТАНА

Ўзбекистон шартномалар икки ёки ундан ортиқ халқаро ҳуқуқ субъектлари ўртасида, муайян халқаро ҳуқуқ объектга доир ёзма келишув бўлиб, унда асосан давлатларнинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгиланади. Ўзбекистон шартномалар халқаро муносабатларни тартибга солишда муҳим аҳамият касб этади. Айнан шу нуқтаи назардан халқаро шартномаларнинг қайси тилда тузилиши, икки ёки ундан ортиқ тилларда тузилган шартномаларнинг аутентлиги, шартномаларни тузиш тартиби каби масалалар муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон шартномалар халқаро муносабатларни тартибга солиб турувчи энг қадимий воситалардан бири бўлиб, улар илк бор келишувга келаётган давлатларнинг анъаналари асосида тузилган. Бизнинг давргача етиб келган энг қадимий халқаро шартнома намунаси милoddан аввалги 1296 йилда Миср фараони Рамзес III билан Хеттлар подшоси Хаттусили ўртасида тузилган шартнома ҳисобланади. Шартноманинг асосий шартлари қуйидагилардан иборат бўлган: 1) ўзаро уруш ҳаракатларини тўхтатиш; 2) учинчи давлат ҳужум қилганида, вассал халқларнинг қўзғолонларини бостиришда ўзаро ёрдам кўрсатиш; 3) ўзаро урушларда асир тушганларни қайтариб бериш. Шартноманинг гарови сифатида ҳар икки мамлакат ўзининг мингтадан худосини келтириб ўтган¹. Ўша даврда худоларнинг жамиятда ниҳоятда аҳамиятли бўлганлиги шартноманинг амалга киришини таъминлаган, мисрликлар ва хеттлар ўртасида бошқа ҳеч қачон уруш бўлмаган. Ушбу шартноманинг яна бир муҳим тарафи шундаки, шартноманинг тузилиши ҳозирги кундаги шартномалар шаклидан деярли фарқ қилмайди, яъни кириш қисми, преамбула, асосий қисмлардан иборат эди.

Шартномалар тарихда жуда муҳим аҳамият касб этган. Уларнинг ёрдамида душман халқлар ярашувга келган, мустақил давлатлар тузилган, чегаралар белгиланган, урушлар тўхтатилган. Муваффақиятли тузилган шартномалар урушларнинг олдини олиб, давлатлар ўртасида ўзаро иқтисодий ва маданий алоқаларнинг ривожланиши учун шароит яратиб берган. Айнан шундай шартномага милoddан аввалги 198 йилга мансуб турк хоқони Ўғузхон ва Хитой императори ўртасидаги келишувни мисол қилиш мумкин. Ушбу шартнома Хитой билан Марказий Осиё халқлари ўртасида дўстлик алоқаларининг ривожланишига катта ҳисса қўшган.

Қадимда шартномалар одатларга ва ўзаро манфаатларга асосланган бўлиб, уларнинг ижросини таъминловчи мажбурий механизмлар бўлмаган. Рим сиёсатшунослари илк бора халқаро оммавий ҳуқуққа шартномаларнинг бажарилишини таъминлаш (Pacta Sum Servando) тушунчасини киритганлар, чунки Европа бўйлаб феодал урушлар тарқалган даврда бунга эҳтиёж сезилди. Тинчлик сулҳини имзолаётган давлатлар учун ушбу битимларнинг шартларига томон-

¹ Хидоятов Г.А. Основы Дипломатии. Ташкент, 2002. С.157.

ларнинг амал қилиши жуда муҳим эди. Франция ташқи сиёсатининг асосий намоёндаси бўлган Кардинал Ришелье (1585-1642) ўзининг сиёсий васиятномасида: “Қироллар шартномаларга жуда эҳтиёткорлик билан ёндашишлари керак, уларни имзолаганларида кейин барча шартларни амалда бажарилишини таъминлашлари лозим”, – деган эди¹.

Шу билан бирга Ғарбда, имзоланган шартномаларга риоя қилиш доим ҳам мажбурий эмас деб ҳисобловчи дипломатик мактаб намоёндалари ҳам бор эди. Бу мактаб Флоренцияда юзага келган бўлиб, унинг ёрқин намоёндаси сифатида буюк италиялик мутафаккир ва дипломат Н.Макиавеллини (1469-1527) келтириш мумкин. Макиавелли ўзининг “Ҳуқмдор” асарида дипломатиянинг ушбу йўналишини назарий асослаб берди. У келишув ва шартномаларни ўз манфаатларига хизмат қилдира оладиган, зарурият туғилганда берилган ваъдага вафо қилмайдиган, сиёсий арбобларни ўз ноғорасига ўйната оладиган шахслар, сиёсатда муваффақиятга эриша оладилар, деб таъкидлаган эди. Унинг исми билан “макиавелизм”, яъни сиёсатда найранг ва алдовни қўллаш тушунчаси номланган. У ўз асарида “Доно ҳуқмдор, ўз манфаатларига зид келадиган ёки ўз аҳамиятини йўқотган ваъдасидан воз кечади”, – деб ёзган эди. Макиавеллининг “Ҳуқмдор” асари қарийб беш асрдан бери сиёсий арбобларнинг асосий қўлланмаси бўлиб келаётганлиги унинг ҳали-ҳануз ўз аҳамиятини йўқотмаганлигини кўрсатади. Макиавеллининг асарлари нафақат Италия дипломатиясининг ривожига, балки бутун Европа дипломатиясининг шаклланишида муҳим аҳамият касб этган. Аммо Макиавелли ғояларидан ўз ғаразли мақсадларини оқлаш мақсадида фойдаланган шахслар ҳам тарихда учраб туради. Бунга фашист Германиясининг сиёсатини мисол қилиб келтириш мумкин. Гитлер, “Шартномалар муайян мақсадларга хизмат қилишдан тўхтагунга қадар амалда бўлиши лозим”, – деб таъкидлаган эди, бу еса Макиавелли ғоялари билан мос келарди. Гитлер ўз сиёсатида халқаро шартномалардан асосан ўз душманларини чалғитиш, ёлғон тинчликни ваъда қилиб уларнинг эҳтиёткорлигини сусайтириш мақсадида фойдаланар эди. Шундай йўсинда фашистлар томонидан 20 дан ортиқ шартномалар бузилган эди. Албатта бундай ҳаракатлар дунё ҳамжамияти томонидан салбий қабул қилинди. Ҳарбий фашист жиноятчилари устидан олиб борилган Нюнберг суд жараёнида халқаро шартномаларга амал қилмаслик – бутун дунё тинчлигини бузиш, деб баҳоланди ва ўз жазосини топди. Гитлер имзолаган халқаро шартномалар ўз кучини йўқотган деб тан олинди.

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, халқаро шартномаларнинг инсоният тарихида ва халқаро муносабатлар тарихида тутган ўрни юксак. Халқаро шартномалар масаласида нафақат уларнинг мазмуни ва қандай сиёсий мақсадларни кўзлаганлигига эътиборни қаратиш, балки уларнинг қайси тилда ва қай йўсинда ёзилганлигини ўрганиш ҳам муҳимдир. Халқаро шартномалар тили тарихига мурожаат қиладиган бўлсак, Шарқда илк шартномалар Бобил хонлиги тилида тузилганлигини кўришимиз мумкин. Чунки Бобил давлати ўша даврда анча ривожлан-

ган бўлиб, VII–VIII асрлардан бошлаб эса ислом динининг шарқда кенг тарқалиши натижасида халқаро шартномалар араб тилида тузила бошланди.

Ғарбий Европада эса Рим классик ҳуқуқи лотин тилида ёзилганлиги сабабли узоқ асрлар давомида халқаро шартномалар лотин тилида тузилган. Европада мустақил миллий давлатларнинг пайдо бўлиши лотин тилининг мустақил тил сифатида ишлатилмаслигига сабаб бўлди. Лотин тилида тузилган энг охириги шартнома 1648 йилги Вестфал сулҳ битими ҳисобланади². Бу даврда халқаро доирада Франциянинг обрў-эътибори ошиб борди. Бу еса француз тилининг халқаро тил сифатида кенг қўлланилишига сабаб бўлди. Маълум бир муддат мобайнида француз тили халқаро шартномалар тузишда ўз яққаҳокимлигини сақлаб турди, аммо 1919 йилга келиб, Версал сулҳ шартномаси инглиз тилида ҳам ёзилди. Бу халқаро миқёсда АҚШнинг аҳамияти ошиб бориши билан боғлиқ эди.

Икки томонлама шартномалар XVIII асрдан бошлаб шартнома тузаётган давлатларнинг тилларида тузила бошланди. АҚШ давлат котиби 1785 йилдаги хатида: “Конгресс, тузилиши лозим деб ҳисоблаган шартнома ёки битим икки тилда: биринчиси – АҚШ тилида, иккинчиси – шартнома тузаётган бошқа давлатнинг тилида бўлиши лозим” лигини таъкидлаган³. Халқаро шартномаларнинг қайси тилда тузилиши муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамиятга эга. Халқаро муносабатлар тарихида шундай ҳодисалар бўлганки, бунда кучли давлатлар халқаро шартномаларни атайлаб мураккаб тилда тузиб, уни ўз манфаати йўлида шарҳлаганлар. Жумладан, Европа давлатлари Африка мамлакатлари ва қабиалари билан тузган шартномаларни асосан Европа давлатлари тилида тузганлар. Бундай шартномалар, табиийки, Африка халқлари учун тушунарсиз бўлган ва келишмовчиликлар келтириб чиқарган⁴.

Икки томонлама халқаро шартномаларни қабул қилиш амалиётида кўпинча шартномани шу икки мамлакатнинг давлат тилида қабул қилиш одат тусини олган. Ҳатто айрим ҳолатларда бирор мамлакатда бир нечта тил давлат тили мақомига эга бўлса, халқаро шартномалар, ҳамма тилда тузилиб, қабул қилинади. Бу биринчидан, шу мамлакатда давлат тилларининг ўзаро тенг ҳуқуқчилигини, иккинчидан, шу жамиятда яшовчи турли миллатга мансуб фуқаролар ҳуқуқларининг тенглигини кўрсатади, шу билан бирга халқаро шартномани аҳолининг барча қатламлари орасида оммалаштиради ва натижада шартнома нормасининг фуқаролар томонидан тўла бажарилиши таъминланади.

Аммо халқаро шартномаларни томонларнинг тилларида тайёрлаш анча қийин ва кўп вақт талаб қиладиган жараёндир. Айрим қутилмаган ҳолатларда эса халқаро шартномаларни қисқа вақт мобайнида қабул қилишга тўғри келиб қолади. Бундай ҳолатларда шартномалар бирор-бир халқаро тилда қабул қилинади. Бунга мисол қилиб, 1922 йилги СССР ва Норвегия ўртасида тузилган қарз бериш ҳақидаги

² Sh.N.Ko'chimov. Diplomatiik til asoslari. Toshkent, 2002. 16-b.

³ Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements between the USA and other Powers (1776-1909) vol.1. Wash, P.269.

⁴ Ko'chimov Sh.N. Diplomatiik til asoslari. Toshkent, 2002. 18-b.

¹ Хидояттов Г.А. Основы Дипломатии. Ташкент, 2002. С.158.

шартномани келтириш мумкин¹. Мазкур шартнома бир қарашда иккала давлатга ҳам алоқаси бўлмаган, бироқ халқаро ҳуқуқда кенг қўлланиладиган – француз тилида ёзилган. Халқаро шартномалар тузишнинг бундай усули анча самарали ҳисобланади. Чунки бундай ҳолатларда энг аввало шартнома тузиш жараёни соддалашади ва шошма-шошарликда бир нечта тилларда тузилган шартномаларнинг ўзаро маъносининг мос келмаслигидек нохуш ҳолатларнинг олди олинади. Аммо бунинг салбий томони шундаки, бундай шартномалар аҳолининг барча қатламларига етиб боришини мураккаблаштиради ва шартноманинг тўла бажарилмаслиги каби нохуш ҳолатларни келтириб чиқариши мумкин.

Халқаро шартномаларни тузишда яна бир усул – уларни уч тилда, яъни икки томоннинг давлат тилида ҳамда бирор халқаро тилда тузиш ҳам кенг тарқалган. Бундай ҳолларда шартноманинг уч тилдаги вариантлари бир хил ҳуқуқий кучга эгаллиги (аутентлиги) келишиб олинади. Агар томонлар тилида тузилган шартномалар шартларида бирор мунозарали номувофиқлик масаласи чиқиб қолса, унда мазкур масала халқаро тилда тузилган шартномага кўра ҳал қилинади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, шартномани халқаро тилларнинг бирида қабул қилиш сиёсий мазмун касб этмайди. Кўп тилларда тайёрланган шартномалар, ер шари аҳолисининг маълум бир қисми орасида оммалашини натижасида, уни бажариш учун қулай шароитни вужудга келтиради. Бу масаланинг ижобий тарафи бўлса, унинг салбий тарафи – кўп тилларда тузилган шартномаларнинг матнларида номувофиқлар келиб чиқини мумкин. Бундай ҳолатларда шартноманинг ҳар хил матнларини шарҳлашнинг асосий қоидаси “аутентлик” тушунчаси ҳисобланиб, шартноманинг халқаро тилда тузилган матни асос қилиб олинади. Аутентлик шартноманинг турли тилларда тузилган матнларидаги қоидаларнинг бир-бирига мослиги, ягона маънони ва ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқаришини билдиради. Шу маънода “аутентлик” атамаси “иккала матн ҳам бир хил” деган иборага нисбатан кенгроқ тушунилади.

Юқорида санаб ўтилган ҳолатларни таҳлил қилиб шундай тўхтамга келиш мумкинки, ҳар бир шартноманинг қайси тилда тузишга индивидуал ёндашиш, бунда шартноманинг мазмун ва моҳиятини, шу билан бирга халқаро муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш лозим.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, халқаро муносабатларнинг тарихи ва бугунги кунида халқаро шарномаларнинг тутган ўрни бениҳоя каттадир. Халқаро шартномалар халқаро муносабатларни ўрнатиш, олиб бориш, тартибга солишнинг асосий воситасидир. Халқаро шартномалар шундай кучга эгаки, улар қонли урушларни ҳам, душман халқларнинг вазоҳатини ҳам, адолатсиз шохларнинг қайсарликларини ҳам тўхтата олган, бунда эса шартномаларнинг қайси тилларда ва қай тарзда ёзилишининг аҳамияти катта. Халқаро шартномаларни ёзиш катта заковат ва чуқур билим талаб қилиш билан бир қаторда дипломат ва элчилардан пухталиқ, аниқлик, нафислик ва мулойимлик каби хусусиятларни ҳам талаб қилган. Шу нуқтаи назардан, халқаро шартномаларсиз халқаро алоқаларнинг ва,

хусусан, дипломатик мулоқотнинг ривожланиб, бугунги кунги даражасига эришини тасаввур қилиш қийин бўлар эди.

Резюме

В вводной части статьи автор дает понятие международных договоров и их значение на сегодняшний день.

В основной части статьи всесторонне рассматривается роль международных договоров в развитии международных отношений и дипломатического языка.

В заключении автор приходит к выводу, что ныне роль международных договоров имеет огромное значение в развитии международных дипломатических отношений, и следовательно, государства должны развивать и относить особую роль написанию, т.е. языку международных договоров.

Abstract

In the introductory part of the article the author gives concept of the international contracts and their value for today.

In the basic part of the article the role of the international contracts in development of the international attitudes and a diplomatic language is comprehensively considered.

In the conclusion the author comes to opinion, that nowadays the role of the international contracts has huge value in development of the international diplomatic relations and therefore, the states should develop and carry a special role to writing, i.e. language of the international contracts.

¹ Ўша асар. 19-б.